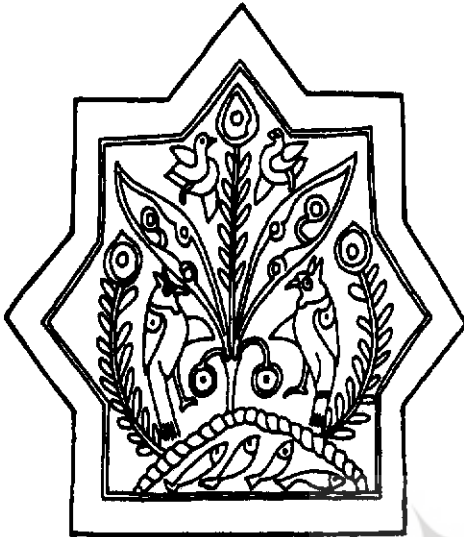

استراتژی‌های تدریس و یادگیری قرآن همگام با روانشناسی رشد در کودکان و نوجوانان

استاد ناصر باهنر

قرآن، کتاب الهی دین اسلام و آخرین کتاب آسمانی است که برای راهنمایی و تربیت انسان از سوی خداوند بر حضرت محمد ﷺ نازل شده است. قرآن به وسیله جبرئیل، یکی از فرشتگان پروردگار، نازل می‌شود. جبرئیل عین الفاظ و کلمات قرآن را برای پیامبر فرود می‌آورد. هرگاه آیه‌ای نازل می‌شد، پیامبر آن را برای مردم می‌خواند و جمعی از نویسندگان مورد اعتماد، عین آیات را می‌نوشتند و جمع‌آوری می‌کردند، به علاوه بسیاری از مسلمانان که نوشتن نمی‌دانستند، آیات و سوره‌ها را حفظ می‌کردند و به این ترتیب آن را از گزند تحریف دور نگاه می‌داشتند.

قرآن، از آنجا که در ابعاد گوناگون، ویژگی‌های یک معجزه را دارد، به عنوان معجزه پیامبر اسلام محسوب می‌شود و بنابر دلایل عقلی و نقلی از تحریف مصون مانده است از جمله، این دلیل، که خواست خداوند متعال بر عدم تغییر آن در طول تاریخ تعلق گرفته است، آیه «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَخَافِضُونَ»^(۱) است.

قرآن مجید، یکصد و چهارده سوره دارد که در طول ۲۳ سال پیامبری آن حضرت به مناسبت‌های مختلف بتدریج بر پیامبر ﷺ نازل شده است. مطالب قرآن را به چند بخش کلی می‌توان تقسیم نمود: دعوت به تفکر در آفرینش جهان، مسائل مربوط به خدانشناسی، معاد نبوت، امامت، داستان‌هایی مربوط به فرازهای حساس زندگی پیامبران، دعوت به اسلام و مبارزه با شرک و نفاق، تکالیف و عبادت‌ها، احکام و قوانین اجتماع، اخلاق بد و نیک و دعوت به تخلق به اخلاق پسندیده^(۲).

با توجه به مفهوم اعتبار کتاب الهی از نظر کودکان، می‌توان آنان را به سه گروه تقسیم کرد: نخست، تا حدود سن ده سالگی که علت‌های عمده این اعتبار آن است که «خدا، یا پیامبر این کتاب را نوشته است» یا «چون پدر، مادر یا معلم، گفته‌اند که مطالب این کتاب صحیح است، به این کتاب اطمینان دارند و آن را فرامی‌گیرند» پس از آن تا حدود چهارده سالگی (گروه دوم)، این کتاب برای اکثر کودکان صحیح تلقی می‌شود، زیرا مطالب آن مربوط به خدا و پیامبر است یا این‌که خود کلمات صحیح به نظر می‌رسند، اما در توضیح این معنا ناتوان می‌باشند. یکی از این توجیحات آن بود که اگر داستان‌ها غلط یا غیر صحیح بودند خدا اجازه نمی‌داد کسی آنها را یاد بگیرد، با اینکه داستانهای آن واقعی به نظر می‌رسد. چون مکانهایی که این ماجراها در آن اتفاق افتاده است، واقعی هستند. از حدود چهارده سالگی به بعد (گروه سوم) نیز صحت مطالب این کتاب را تأیید می‌کنند، به این دلیل که عده‌ای شاهد وقوع داستان‌های آن بودند که توسط پیامبر یا کاتبان وحی، زیر نظر او، به همراه مطالب دیگر آن نوشته شده است. یا آنکه اعتبار آن به توسط سایر منابع موجود و تجارب و عقاید درونی اشخاص تأیید می‌شود. در این دوره است که تمایل به انتقاد و بررسی مطالب این کتاب مقدس افزایش می‌یابد.

یکی از اهداف آموزشی دینی این است که به کودکان کمک کند تا به دین به صورت تجربه‌ای مستمر و مکرر نظر کنند و آن را به عنوان تفسیری از زندگی فعلی بدانند و با توجه به مسائل و نیازهای روز به تفسیر آن بپردازند، در غیر این صورت دین محدود به زمان‌های گذشته خواهد شد که در زندگی عادی ما کاربردی ندارد. لذا این مفهوم مورد بررسی قرار گرفت که آیا امکان دارد وقایع دینی گذشته و معجزات پیامبران در زمان حاضر نیز اتفاق افتد و تحقق پیدا کند؟ تا به این ترتیب اعتقاد کودکان به متناسب بودن با شرایط زمان‌های گذشته یا امکان تحقق و استفاده از آنها در زندگی معاصر روشن شود.

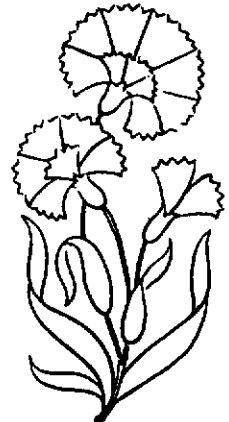
در این زمینه چند دوره مشخص شد: تا سن عقلی ده سالگی، تجارب دینی موجود در کتاب الهی تنها مربوط به گذشته‌ها دانسته می‌شود و تحقق آنها در زمان حاضر امکان ندارد. این ویژگی بعد از این سن نیز دیده می‌شود. پس از آن تا سن عقلی سیزده سالگی، یک دوره واسطه وجود دارد که کودکان به تبیین نقاط اختلاف و تشابه زمان‌های گذشته و دوران مدرن فعلی می‌پردازند. از نظر برخی از آنان برای خداوند این امکان وجود دارد که بار دیگر وقایع دینی پیشین را تجدید کند، ولی این امر به دلایل و شرایط مناسبی نیاز دارد. بسیاری نیز، آن را برای خداوند امری ممکن می‌دانند

قرآن، با توجه به حدیث ثقلین^(۳) به عنوان ثقل اکبر معرفی شده است که در کنار دیگر اسانتهای گران‌بهای پیامبر، یعنی عترت، راهنما و راهبر مسلمانان باشد. معارف قرآنی مختص به مقطع زمانی خاصی نیست، بلکه به واسطه زمینه فطری آن برای همه انسان‌ها در تمامی زمان‌ها آمده است.

● درک کودکان و نوجوانان از این مفهوم

رونالد گلدمن، در بخشی از تحقیقات خود، به بررسی مفهوم انجیل در تفکر دینی کودکان و نوجوانان، می‌پردازد^(۴). برخی از این نتایج که بطور عام مفهوم الهی دین را نزد آنان مشخص می‌کند، می‌تواند راهگشای ما در آموزش دینی باشد.

به لحاظ این کتاب، همه کودکان در سنین مختلف آن را به عنوان کتابی مقدس یا مخصوص و متفاوت از دیگر کتابها به دیده احترام می‌نگرند. اهمیت کتاب الهی در نظر خردسالان بیشتر متوجه ظاهر فیزیکی آن مانند اندازه، رنگ، نوع چاپ و نیز استفاده زیاد از آن می‌باشد، که آن را از دیگر کتابها متمایز می‌سازد. این نوع برداشت بسیار محدود تا کمی پس از سن نه سالگی نیز دیده می‌شود. بعد از آن است که این عوامل کنار گذاشته می‌شود و این مفهوم با محدودیت کمتری در نظر گرفته می‌شود و به عنوان کتابی بسیار قدیمی، تنها کتاب کاملاً صحیح یا کتابی که ما مطالبی را درباره خدا و پیامبر از آن می‌آموزیم، تبیین می‌گردد. در این مرحله است که کودکان با نگرشهایی محدود، توضیحات خود را متوجه محتوای کتاب می‌کنند و بسیاری نیز اهمیت آن را به خاطر آموزنده بودنش و این که می‌توان از آن مطالب زیادی را یاد گرفت، می‌دانند. این تلقی از کتب الهی تا حدود دوازده سالگی ادامه می‌یابد. در دوره بعد، آن را به عنوان کتابی سودمند در زندگی معرفی می‌کنند، که به ما می‌گوید چه کاری را باید انجام داد و چه کاری را نباید انجام داد و نسبت به سایر کتابها از حجت بیشتری بهره‌مند بوده، معارف دینی افزون‌تری در آن مطرح گردیده است. چنین برداشتی تا حدود پانزده سالگی مطرح می‌شود. پس از این دوره است که این کتاب به منزله منبع اساسی دین که از وحی گرفته شده است، معرفی می‌شود و بر اهمیت معنوی و معانی روحانی آن تکیه می‌شود.

که به دلخواه خداوند صورت خواهد پذیرفت. بعد از این سنین یعنی در دوره راهنمایی موارد اختلاف و تشابه دوران گذشته و حال با واقع بینی بیشتری مورد بررسی قرار می‌گیرد و وقایع گذشته را برای زمان حال نیز مناسب می‌دانند و آن وقایع امکان تحقق می‌یابند، یعنی اگر یک بار اتفاق افتاده‌اند، بار دیگر نیز امکان وقوع خواهند داشت. در این زمینه دو عامل مهم در کیفیت دینی کودکان مؤثر است: نخست؛ محدودیت‌های موجود در تفکر کودکان که در برخی سطوح، مانع از ارتباط صحیح شرایط گذشته با واقعیت‌های زندگی حاضر می‌شود. عامل دوم؛ به کیفیت تدریس مربوط می‌شود که سبب ارتباط صحیح یا عدم ارتباط تجارب کودکان با تاریخ دینی گذشته می‌شود. از نظر کودکان، کتاب الهی سخنان خدا است که توسط خود او یا پیامبر یا برخی از پیروان او نگاشته شده است.

● دو نکته در آموزش قرآن

در مراحل گوناگون آموزش دینی، ضروری است که درباره قرآن به عنوان منبعی صحیح و برگرفته شده از وحی و چگونگی نزول آن به صورت کتاب آسمانی انسان‌ها به طور مشخص بحث‌هایی ارائه شود. این مطالب را باید در سال‌های آخر دبستان و نیز دوره راهنمایی مطرح کرد، چرا که دانش‌آموزان بتدریج با جزئیات بیشتری از وقایع تاریخی دین آشنا می‌شوند و نیازمند آن هستند که تفسیر صحیحی از آنچه می‌خوانند، داشته باشند.

نکته دیگری که در زمینه تعلیم کتاب الهی قرآن باید مورد توجه قرار گیرد، این است که این آموزش‌ها به گونه‌ای باشد که دانش‌آموزان را وادار به تفکر در موضوعات مطرحه نمایند، نه آنکه باعث شود آنها را بی پایه و گذرا بپذیرند، تا بعد به سبب فقدان مبانی عقلانی بسرعت در هم فرو ریزد. پس در طرح داستان‌های دینی نباید تنها یک قصه‌گو بود، بلکه باید نکات و فرازهایی از آن را به صورت تطبیقی با شرایط روز و به عنوان درس زندگی مورد بحث و بررسی قرار داد، تا کودکان نیز بتدریج از محدودیت نگرش خود به معارف دینی خارج شوند و رهایی یابند.

● شیوه آموزش قرآن

- قدم اول؛ برای آشنایی با قرآن، قدرت بر فرائد آن است و اگرچه می‌توان آن را با روش‌های ساده

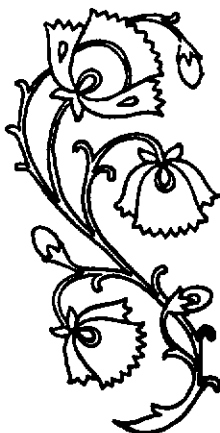
تعلیم نمود، اما متأسفانه به صورتی مشکل درآمده است، چون معمولاً برای فراگرفتن آن از روش پیشرفته‌ای استفاده نمی‌شود و چه بسا برخی روش‌ها سال‌ها وقت دانش‌آموزان را می‌گیرد و در آخر بسیاری از تحصیل‌کرده‌های ما از عهده قرائت قرآن بر نمی‌آیند.

فراگرفتن قرآن کار آسانی است، زیرا رسم‌الخط حروف و کلمات آن بسیار شبیه فارسی است. می‌توان از این مسأله استفاده کرد و با تکیه بیشتر بر نقاط اشتراک زبان فارسی و عربی روش‌های نویسی را پیشنهاد نمود. هم‌اکنون روش‌های گوناگونی در آموزش قرآن بکار گرفته می‌شود که امید است صاحب‌نظران، با بررسی نتایج این تجربیات روش‌های پیشرفته و در عین حال ساده‌تر و مفیدتر را ارائه دهند.

بهترین زمان برای آموزش روخوانی قرآن، سال دوم دبستان است، زیرا از سویی دانش‌آموز با شیوه نگارش و قرائت حروف و کلمات فارسی آشنا شده و از آن فراغت یافته است و از سویی هنوز نکات آموزشی آن را از خاطر نبرده است. در این سال می‌توان با تکیه بر آموخته‌های کودک و نقاط مشترک موجود با زبان عربی، آموزش قرآن را بطور ساده آغاز کرد. آموزش روخوانی قرآن در سال اول مشکل است، چون دانش‌آموز درگیر فراگیری الفبای فارسی است و همراه شدن آن با آموزش عربی به آن لطمه وارد می‌کند. انجام این آموزش، در سال‌های بعد نیز به معنای به تأخیر انداختن و اتلاف وقت و استعداد و آمادگی کودک برای فراگیری قرائت قرآن است. در سال اول و حتی پیش از دبستان می‌توان کودک را ترغیب کرد که آیات و سوره‌های مشخصی از قرآن را حفظ کند تا در سال‌های بعد که روخوانی قرآن آموزش داده می‌شود، با داشتن زمینه‌های ذهنی لازم، آنچه را که به زبان می‌آورد، از رو بخواند. همان‌طور که در آموزش زبان فارسی از این زمینه‌های به وجود آمده، استفاده می‌گردد.

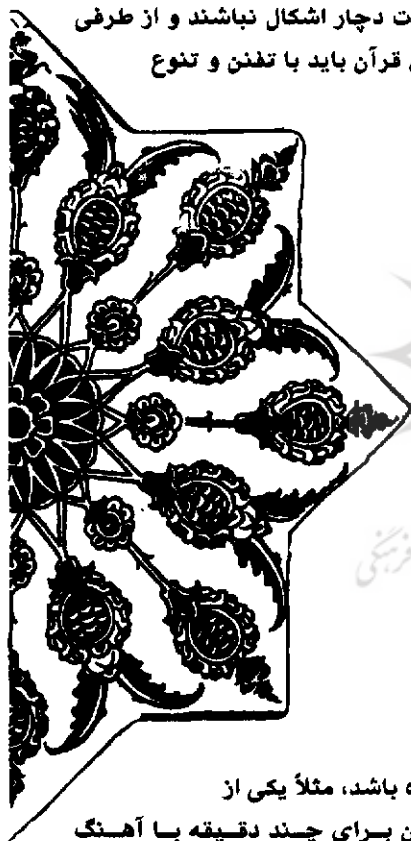
برای معرفی قرآن به کودکان باید اصولی را مد نظر قرار داد و از بیانی ساده در این کار بهره گرفت. پیش از پرداختن به این اصول به یک نمونه ساده از معرفی قرآن توجه فرمائید :

«بعضی پیامبران از طرف خدا برای مردم کتابی آورده‌اند. در این کتاب‌ها دستورهای دینی آمده است. کتابی که حضرت محمد ﷺ آورده، قرآن نام دارد. قرآن آخرین کتاب آسمانی است. دستورهای دین اسلام در قرآن نوشته شده است. قرآن به ما دستور می‌دهد :

ساعات درس قرآن، نظم و ادب و آرامش را حفظ کنند.

۲- درس قرآن مشکل و خسته‌کننده تلقی نشود، به این منظور لازم است به وسیله روش‌های ساده‌ای دانش‌آموزان را با خواندن راحت و آسان آن آشنا کرد تا در شناخت و خواندن کلمات دچار اشکال نباشند و از طرفی ساعات درس قرآن باید با تفنن و تنوع

خاصی همراه باشد، مثلاً یکی از دانش‌آموزان برای چند دقیقه با آهنگ دلنشین و جالبی قرآن را بخواند، چون خواندن قرآن یا صدای خوب تأثیر دیگری در روح شنوندگان دارد، همچنین اگر تابلوهای زیبایی از آیات قرآن با ترجمه در دسترس باشد، در کلاس نصب شود و نیز اگر از

خدا را به‌پرستیم، با یکدیگر دوست باشیم و به هم احترام بگذاریم، به پدر و مادر خود نیکی کنیم، راستگو باشیم (و معصایق ساده دیگری از این دستورها)، در قرآن داستان‌های شیرینی هم آمده است. ما به قرآن، کتاب دینی خود، احترام می‌گذاریم.

در معرفی قرآن به کودکان چند اصل باید مورد توجه قرار گیرد :

۱- کودکان قرآن را کتابی محترم و مقدس بشناسند. بدین منظور باید الگوهای رفتاری احترام به قرآن را به آنان تعلیم نمود، مانند این که به آنان توصیه کرد تا در ساعات درس قرآن حتی‌الامکان نظیف و با وضو در کلاس شرکت کنند و دست بی وضو یا آلوده خود را روی قرآن و کلمات آن نگذارند. خوب است ترتیبی داده شود که با تشریفات خاصی قرآن وارد کلاس شود، مثلاً یکی از دانش‌آموزان با احترام کامل قرآن را در دست گرفته و وارد شود و تمام شاگردان به احترام قرآن برخیزند و بعد چند آیه قرآن با آهنگ جذاب و مؤثری از نوار صوتی که قبلاً فراهم شده است، پخش شود یا به وسیله یکی از دانش‌آموزان خوانده شود و سپس از یکی از شاگردان که قبلاً معلم او را آماده کرده است، خواسته شود تا ترجمه آن را با تأنی بیان کند. می‌توان آیات را طوری انتخاب کرد که مضمون درس را تأیید کند، یا مربوط به عظمت قرآن باشد، مانند آیه نخست بقره و نیز توجه شود که جزوه‌های قرآنی را از آلودگی، اهانت، پاره‌کردن، روی زمین انداختن، خوابیدن و دراز کردن یا مقابل آن و مانند آن نگاه دارند و نیز بخصوص در

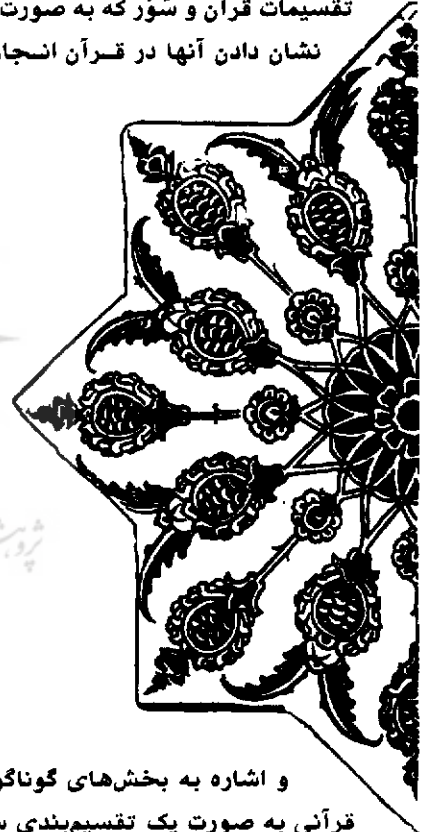
یک آیه مثل آن. طرح بحث‌های ساده درباره قرآن به عنوان منبعی صحیح، متخذ از وحی و نزول آن به صورت کتاب آسمانی انسان‌ها می‌باشد. جای طرح این مطالب در سال‌های آخر دبستان و دوره راهنمایی است، چرا که با آشنائی بیشتر آنان با جزئیات وقایع تاریخی دین، نیازمند آن هستند که تفسیری صحیح از مطالعه این مطالب داشته باشند.

علاوه بر این، باید آیات و احادیثی را که به عظمت قرآن و ثواب بسیار زیاد قرائت و نیز حفظ آن اشاره دارند، بیان کرد و با ذکر داستان‌هایی درباره قدر و منزلت حافظان قرآن و نقش آنها در حفظ و تعلیم آن، دانش‌آموزان را ترغیب نمود که کم‌کم و در حد امکان آیاتی از قرآن را حفظ کنند. در این رابطه می‌توان برنامه‌هایی را طراحی کرد که کودکان هر روز مقداری از قرآن را تلاوت و در حد امکان آیاتی را از بر کنند و با برگزاری مسابقه‌هایی کسانی که در این راه موفق بوده‌اند، مورد تشویق قرار گیرند.

۴- قرآن کتاب زندگی شناخته شود، نه تنها کتاب مقدس برای تلاوت و یا تبرک برای تشریفات زندگی، بلکه کتابی آموزنده و راهنما. با تمثیل‌های ساده‌ای می‌توان آن را تبیین کرد. مانند اینکه هر طبیبی برای مریض خود نسخه می‌نویسد، تا دردهای او را معالجه کند و برای پیشگیری به او توصیه‌هایی می‌کند که اگر به آنها عمل نکند، دچار ناراحتی و سختی می‌شود. خدا نیز برای حل مشکلات ما در زندگی و راهنمایی ما برای آینده دستوراتی در قرآن بیان کرده است و ما باید در زندگی از

نسخه‌های چایی و خطی زیبای قرآن در دسترس باشد، ارائه شود.

۳- معلومات قرآنی را باید بتدریج به کودکان یاد داد و این کار را می‌توان در سال‌های پائین‌تر با مطالبی ساده آغاز کرد و کم‌کم آنها را توسعه بخشید، مباحثی مانند تقسیمات قرآن و سوره که به صورت عملی و یا نشان دادن آنها در قرآن انجام می‌شود

و اشاره به بخش‌های گوناگون، مطالب قرآنی به صورت یک تقسیم‌بندی ساده و در سال‌های بالاتر مطالبی چون تاریخچه نزول قرآن و جمع‌آوری آن به صورت داستانی و ساده، قرآن به عنوان معجزه پیامبر اسلام ﷺ پس از بحث معجزه و ماجراهای مربوط به تحدی قرآن و ناتوانی مردم در، آوردن حتی

باید بدانند که قرآن کتاب هدایت است و تنها آنچه که انسان‌ها در این راستا به آن نیاز دارند، در آن آمده است و اگر قرار بود که همه جزئیات و مباحث در آن مذکور باشد، حجمی غیر قابل تصور و ناموزون پیدا می‌کرد.

۵- از داستان‌های قرآنی که درباره پیامبران و امت‌های گذشته آمده است، برای معرفی قرآن استفاده شود، اما باید این داستان‌ها گزینش شوند و آنهایی که با روایات کودکان آنها و محدوده درکشان مطابقت دارند، ارائه شوند؛ مانند داستان یوسف، ابراهیم، موسی علیه السلام، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، نه داستان از حضرت نوح علیه السلام و عذاب‌های الهی که روایات لطیف و نگرش‌های آنان را نسبت به خدا خدشه‌دار می‌سازند. نقل برخی داستان‌ها و نیز شأن نزول‌های آیات که با زندگی خود کودک ارتباط بیشتری داشته باشد، مؤثرتر و مفید فایده بیشتری خواهد بود. ذکر این داستان‌ها بخصوص با علاقه‌ای که کودکان به شنیدن داستان‌ها دارند، می‌تواند انس و علاقه بیشتری به قرآن در آنها ایجاد کند.

امید است با آنچه پیرامون استراتژی‌های معرفی، تدریس و یادگیری قرآن منطبق با روان‌شناسی رشد مطرح شد، حرکتی علمی، برنامه‌ریزی شده و سنجیده برای آموزش قرآن کودکان و نوجوانان در رشته‌های ترتیل، قرائت، حفظ و ترجمه قرآن فراهم آید و از کارهای تسنجیده که موجب دل‌سردی یا پراکندگی ذهنی و عدم شکوایی استعدادها می‌تواند در نوجوانان می‌شود پرهیز شود.

منابع

- ۱- سوره حجر آیه ۹
  - ۲- یکصد و پنجاه موضوع از قرآن کریم اثر اکبر دهقان
  - ۳- امامی شیخ صدوق - مجلس ۲۲ - ص ۲۱۵ و حلیه الاولیاء جلد ۱ ص ۲۵۵
  - ۴- آموزش مفاهیم دینی همگام با روان‌شناسی رشد ص ۱۱۲
- ۵- سوره‌های جزء سی‌ام قرآن کریم

آنها پیروی کنیم. یا اینکه در ابتدای سال وقتی دانش‌آموز وارد مدرسه می‌شود، توسط مدیر مدرسه به او برنامه‌ای ارائه می‌شود تا بر اساس آن، کارهای خود را انجام دهد، زیرا بدون آن سرگردان و حیران می‌ماند و در انجام کارهای خود دچار اشتباه می‌شود.

انسان‌ها نیز پس از ورود به این عالم برای زندگی خود به یک برنامه نیازمندند که بدون آن از راه صحیح منحرف می‌شوند، این برنامه همان قرآن است که توسط حضرت محمد صلی الله علیه و آله از سوی خداوند برای ما آورده شده است و خدا است که بهتر از هرکس می‌داند، ما به چه برنامه‌ای احتیاج داریم، چون او از همه آگاه‌تر است.

علاوه بر این باید خواندن آیات با ترجمه و توضیح آنها همراه باشد، می‌توان در برنامه‌های درس دینی قرآن، آیاتی ساده را برگزید و با ترجمه و توضیح برای دانش‌آموزان مطرح کرد. به این ترتیب، کودک عملاً احساس می‌کند که این آیات، راه و رسم زندگی خوب را نشان می‌دهد و می‌تواند سرمشق و رهبر برای ما باشد، نمونه‌هایی از قبیل دستوره‌های قرآن پیرامون نظم، نظافت، راستگویی، برادری، درستکاری، نیکی به پدر و مادر، کار و کوشش و ... کار دیگری که در این زمینه می‌توان انجام داد، این است که شأن نزول برخی آیات و سوره‌های قرآن را که قابل فهم در این سنین می‌باشد و در عین حال داستان‌هایی آموزنده به‌شمار می‌روند، بیان کرد؛ مانند شأن نزول سوره‌های کوثر، کافرون، فیل، قریش، قدر و... (۵)

نکته دیگری که باید در تکوین یا تصحیح نگرش دانش‌آموزان به قرآن، در سال‌های بالاتر مد نظر قرار گیرد، این است که آنها نباید قرآن را یک کتاب علمی یا تاریخی تلقی کنند و انتظار داشته باشند هر مطلبی را پیرامون این زمینه‌ها در آن بیابند، بلکه آنها